

*Trianon árnyai**Erdélyi visszaemlékezések*

Valami darabokra török, szakad. Valami szétesik, széthull... És az a valami egy föld, egy ország, melyen emberek élnek, melynek rögei alatt emberek nyugosznak. Az a valami egy darab föld, szülőföld, mely meginog, megmozdul, s kezd kicsúszni a talpak alól. Elidegenedik. Idegenné válik. S édes marad mégis, édes idegen, a miénk, és mégsem a miénk. Lakók leszünk az ősi földön, megtúrtek, elüldözésre szántak, elüldözni nem tudtunk, olvasztó katlanba lököttek, magunkból kifordított vagy kifordítani még nem tudtunk lakók az otthonunkban, ezeréves hazánk földjén. Áadtuk a kulcsot, átvettük a kulcsot... Megcsikordult a fülünkben a zár, mely bezárult előttünk, bezárult mögöttünk.

Az első lépés a vég fele: a háború. A háború már akkor, amikor el sem kezdődött... Már akkor elhangzott a vést jósló jóslat: fel fog bomlani a Monarchia. El fog veszni Magyarország... És a háború még akkor, amikor semmi sem dőlt el. Amikor még harcaink fölényben voltak a frontokon, amikor még minden jel arra mutatott, hogy a központi hatalmak győzni fognak. Már akkor megtépetett az első lépés a veszés felé 1916 augusztusában, amikor egy titkos szerződés értelmében a román seregek orvátmadással, előzetes hadüzenet nélkül betörték Erdély földjére. Augusztus 14-én vasárnap volt. Egy nemzeti felségjel nélküli repülőgép repült át a Kárpátok fölött. Alacsonyan repült, hatalmas zúgással, mint a csodát, bámulták az emberek. Valahol az Ojtozi szorosnál jött át, végigkörözött Háromszék és Barcaság falvai fölött, vissza is tért, aztán egyszer sebes tempót véve föl eltűnt a Kárpátok felé. Voltak, akik akkor láttak először repülőgépet... Jaj ne, repülő, repülő! Néztük mind, repülő, repülő! Megjárta itt mindenütt magát. De Tisza István pénteken ment Bukarestből Budapestre haza. Szerződést kötöttek a román királlyal, hogy egyik a mászt nem bántják. Igen, de mán hetfün reggel korán: menekülés! Menekülés! Az oláhok Bodzán vannak, jönnek! (*Papp Kálmán, Réty [1899]*).

Ugyancsak augusztus 14-én délután történt: Vasárnap vót 14-e... A román csendőrök egy páran átjöttek, de úgy barátságosan. Kezet fogtak a magyar csendőrömmel. Volt egy kocsmá, bementek. Mulattak egészen vasárnap délután négy órától jejel 12-ig. Akkor osztán elmentek haza. Körülbelül egy órá táján olyan fegyverropogást adtak le reánk, úgy lehet képzelni, mint innen ott az országút, volt a patak, a határ. A túlsó oldalon volt egy román katona. Nem vettünk semmit észre, mert olyan nagy csendbe dolgoztak, hogy mi ne lássuk. Elkészítették a dekungot, s hétfőre virradólag egy órákorra nagy fegyverropogás. Kezdték kaszálni minket. Az ajtót pozdorjává lőttek. Nem tudtunk kimenni az ajtón. Az őrmester aztán mind a kettő felszökött, az ablakon kimentek, és kimentek a sodrony alatt, mentek Gelence felé. S amikor kimen-

tek, ottmaradtunk. Mint amikor jégeső van, úgy szólt a fegyverropogás. Nem gépuska, fegyverropogás. Pif-puf-pif-puf. Ez ment vaj egy háromnegyed óra hosszat ez a fegyverropogás, de nem tudtuk, hogy merre, erre-arra lőnek a sötétben. Az őrmester s a szerdzsent elmentek, s minket benn hagytak. S éjjel már ment ki két csapat. Jöttek a románok! Két szakasz román katona fegyveresen. Fel voltak pakolva bocskoroson. Kimentünk. Akkora fű vót, mint a rozs, a fűbe mászkáltunk, felállottunk, hogy mi van. Akkor lássuk, hogy mennek ki. Visszamentünk a kaszárnyába, az őrsre. Lefeküdtünk vissza, megvártuk, hogy legyen reggel. Reggel osztán a román katonák a pikétről, a román csendőrőrsről keresztüljöttek, kivont fegyverrel, minden házat felkutattak, hol mit kaptak, embert, leánygyermeket, ami élőlény volt, férfi vagy leány munkás, mind túlvitték a pikétre... Akkor libasorban vittek át a Putnán, keresztülvittek a hegyen Lungalárgába, addig vót a vasút alulról fel, kilencszáztizenhat augusztus tizenötödikén reggel, az éjszakai támadást követően. Hetvenketten voltunk, erdei munkások, asszonyok s mi haton a csendőrőrsről. (*Baricz János, Ojtoz [1900]*).

Csendőrök, fináncok mind menekültek. Nekem azt mondta a csendőrőrmester, maga velünk fog jönni! Már mindenünnen menekültek a népek. Én is beállottam közikbe, s mentem Segesvár felé. De kenyér, semmi sem volt a kezemben, mert nekem mindenem ott maradt Predeálon (*Rácz Imre, Zágon [1897]*).

A hegyen is jöttek, az Ojtozi szoroson is jöttek, be Kovásznára is jöttek az erdei vasúton. Itt nem állott senki elejükbe, kinn vótak a fronton Galíciában s Olaszországban. Ott a fronton vótak a magyar katonák (*Sütő Samu, Páva [1904]*).

Az Asztagtetőn, ott jöttek be. Nagy hegyeken jöttek! Volt egy főhadnagyunk itten, Zabolai. Az azt mondta: emberek, menekülni! Menekülni kell! Mindenkinek csomagolni, s menekülni kell. Ki hová tud menni?! Akkor elég baj volt. Pakoltunk, sírtunk, azt se tudtuk, mit is tudjunk pakolni (*Győri Józsefné Viszek Erzsébet, Zernye [1895]*).

A marhákkal kinn vótam az erdőn, s egyszer egy hatalmas, de hatalmas robbanás történik. Mi tudott lenni az a hatalmas, de hatalmas robbanás?! Másnap tudtuk meg, hogy a Karakó hidat vettették el... S pár nap múlva hát román katonák jönek... (*Fülöp Félix, Csíkdánfalva [1901]*).

Apám haza vót szabadságra, s ott kaszált a rétbe. S akkor kidobolták, hogy menekülni kell, met jönek a románok, na. Anyám elküldött engemet, hogy híjam haza apámat. Apám – sose felejttem el – a kaszát verte, s ahogy verte a kaszát, mondtam neki, hogy mi a helyzet. Jaj, aszongya, tönkretesznek! Na, hazajöttünk, összeszereltünk mindenfélét, összepakkoltunk egy szekérrre, fel a gyermekeket, fel élelmet, bornyúk vótak, azokat a szekér után kötöttük, s mentünk, elmentünk... (*Fehér Ferenc, Kézdiszentlélek [1910]*).

Akkor mindenki elmenekült Komandórol Zágonba (*Ferencz Imre, Komandó [1904]*).

Itt a pávai gyárat felrobbantották. Addig nemigen mozgott a nép. Mikor az a nagy robbanás megtörtént – addig a nagyapám nem engedett egyet sem, csak marajunk honn! maradjunk honn, ő honn is maradt –, osztán akkor elindultunk (*Vajna György, Páva [1912]*).

Szóltak a harangok, aki tud, rögtön meneküljön! Mán jönnek lefelé a Baszka mellett! Így nagytatámék s apámék es eszre rögtön a szekereket, amit lehetett, enivalót fel, állatok, minden itthon maradtak. (*Mikola Lajos, Papolc [1902]*)

A termény kaszalyba vót rakva, s otthonmaradt az udvaron a sok majorság, ruca, liba, disznó (*Fazakas Béla, Oltszem [1897]*).

Az osztováta benn vót, valami gyapjút szőtt édesanyám. Szombaton nem tudta lefogyatni. Azt mondja: a szövöt lefogyatom, a mákot learassuk, s még valamit mondott, s hát jó Barátos felől egy ember: Menjenek vissza, s ne dolgozzanak, aszongya. A románok itt vannak! Ne, lássák-e, a vonat nem jár! No, mi bizony hazajövénk, de semmit sem dolgoztunk otthon, s osztán hirdették, hogy menni kell, menni kell, menekülni kell. Én osztán kezdtem összepakolni... (*Hatházi Miklósné Péter Biri, Telek [1892]*).

Menekült a falu ki... Bánpatakának hívják azt a részt. S ott sátortábort húzott a nép kétoldalt, mint egy falu, úgy nézett ki. Kivitték a tyúkokat, a háziállatokat, majorságokat, úgy kikirilték ott a kakasok! Erről jöttek, mi elfelé mentünk. De ugye osztán hogy bejöttek a románok, s csend volt, visszajöttünk a faluba (*Kóródi Albert, Újtusnád [1900]*).

A többség a távolba tekintett, s elindult valahová, valahová, maguk sem tudták, hogy hová, csak mentek eszeveszetten, tébolyultan! Az úton nem lehetett menni! Úgy tele vót az út, ott olyant nem lehetett, hogy egymást kerüljük el. Ha visszafelé akart jöni, nem tudott! Csak előre! (*Kolozsi Antal, Gyergyóditró [1902]*).

Tehát: Elkezdődött. Az orvtámadás „szerződéses” ára: egy darab föld. Föld, melyen ott voltunk mi is. A fejünk fölött szerződtek a felek, ellenünkre, a mi megkérdezésünk nélkül. Sok helyen vélt jogtalanságok orvoslódnak majd ezzel, hiszen akkor, az első világháború előestéjén Erdély lakosságának több mint 50 százaléka román. Ha ez jogtalanság volt már eddig, a jogtalanságot jogtalansággal orvosolták. Főleg a Székelyföldön s a Partium egyes részein, ahol tömbben laktunk ősidők óta. Amely föld a mi földünk volt mindig. S amely elvettetetésre ítéltetett már akkor, ama augusztusi napokban, amikor váratlanul rázúdult a Székelyföldre a pokol, s amikor a Kárpát-medence útjai, Európa útjai menekülőik százezreitől lettek zajosak, s amikor – a pillanatszerűen vesztés hadjárat után – mit sem sejtő elhurcoltak, öregek, asszonyok, gyermekek ezrei pusztultak el a jogtalanság, még a háború törvényeit is áthágó emberségtiprás keresztjein. Ugye leszakították a nagyhatalmak, hogy háborút üzent tizenhatban Románia. Leszakítottá Erdélyt s neki adták. Könnyű volt nekik is a másét adni! (*Csóg Sándor, Magyarhermány [1888]*).

Ezt már előre megcsinálták... Egy bácskai orvos leírása szerint – aki Kijevben fogoly volt ezerkilencszáztizenötben – már ott akkor látta a térképet azzal a területtel, amelyet megkapott, s a mai napig is megvan Romániának. Az el volt adva! (*Csűrös Tamás, Komolló [1910]*).

A második lépés: a piros rózsza... Az őszirózsza. A forradalom... Pest utcáin ismeretlen-ismerősök állígtatták meg a járókelőket, s piros rózsát tűztek a gomblyukukba. Még akkor mit sem sejtették: ama rózsák halott virágok. Virágok az ország sírján. A haza sírján. Nem az öröm, a közelgő gyász virágai! Károlyi Mihály az

1918. november 16-án kikiáltott Magyar Népköztársaság államfője – akit a forradalom napján, október 23-án vállára vett az üdvrajongó tömeg, s úgy éljeneztek meg a magukat boldognak hívó tíz meg tízezrek, a későbbi csalódottak, becsapottak, akaratukon kívül is: sírásók, a haza sírásói – ígéretet tesz (vagy tetetnek vele, mert a háttérerők ott működtek már akkor vagy akkor is) az antantnak, hogy leszereli a magyar katonákat, s véget vet a háborúnak... És a kezdet itt a vég kezdete. Vagy: maga a vég! Károlyi kiadta-kiadatta (vagy kiadatták vele) a jelszót: Nem akarok katonát látni! És ott maradt a haza kiszolgáltatva. Óvni kellett volna a gyengélkedőt, a fáradtat, kimerültet, a négy év óta vérző, annyi vért vesztett haza testét, mely addig mégiscsak egész volt! Védeni kellett volna a még védhető! Féltetni legalább! Megcsókolni, megsimogatni a földjét, s ha kell, meghalni érte! S nem otthagyni, prédára hagyni, odadobni! A magyar történelem egyik legnagyobb tévedését (vagy gazztettét) követte el az ország akkori első embere: gróf Károlyi Mihály. Vakságával, ostoba hiszékenységével (vagy gonoszságával/butaságával, esetleg dölyfös önteltségében meg nem látva irányítottságát), helyzetfelismerő, jövőbelátó képességek híján. Lépett, melyért szörnyű árat kellett fizetnie az egész nemzetnek, s melyre ráment az ország... Én Szászsebesen voltam, gépfegyver mellett irányzó. Célzó, németül: formájszter (Vormeister). Bévittek Szászsebesre, s mondták, hogy mi, huszárok tartunk essze, mert menyünk Szászmedgyesre. Hát jól van, a lovakot előszereltük, s ahogy jövünk, hát jönnek a katonák haza! A gyalogság. A sapkarózsát vágják le, a csillagot vágják le, abbizony, egy katonát lehúztak, megverték. A másikat felvették a vállikra, énekeltek, s mentek a kávéházba. Ott nem volt fegyelem! A fegyelem felbomlott volt. Osztán aszonták, hogy azonnal fel, ki a piacra, mert jönnek a katonák, mindent törnek essze! Menyünk, s hát nekem jó egy kicsi katonacska, s levágja a csillagot. „Le a csillaggal onnat!” Jó a másikat, s jó a harmadik. „Mia, mia?” – „Vége a háborúnak!” – aszongya. Osztán bėjöttek a huszárkaszárnnyába ezek a forradalmár katonák. A huszárok akkor szembe szállottak velök, kikergették a kaszárnnyából. Osztán egyik ment a vonattal, a másik ment gyalog, a harmadik lovat fogott bé, a másik lóháton, s mindenki jött haza. Én is hazajöttem, ugye nem volt se apám, se anyám! (*Bálint Mózes, Szőrse [1896]*).

Mikor már szállingóznak haza a frontokról a katonák, itt, a Kárpátok vonalánál erős határőrségek vannak. A tizenhatban „odalett bizalom” készítette a szövetségesek hadvezetését, ne bízzanak semmit a véletlenre. Német katonák voltak itt akkor, s szerbek. Itt voltak szemben elszállásolva, üres volt akkor ott a ház. Száz s nem tudom hányan voltak, az egész lakásban, csűrben, mindenütt. Akkor Hinderburg azt mondta, ki kell tartani az utolsó pillanatig kell harcolni. Mindenféle garázdálkodást el kell törölni, semmit nem szabad megengedni (*Vájna Gyula, Kovászna [1903]*).

Aztán napok alatt megváltozik minden! Itt Bereckben, amelyik napon én hazajöttem, még állott a katonaság. Itt sok katonaság volt, itt nagy volt a front... Másnap itt is felbomlott mindenféle. Aki a tréneknél volt, a fogatosoknál, az ment fogatostól, mindenestől haza. A román határt szabadon úgy hagyták, hogy akárki jöhetett, mehetett (*Pénzes Dávid, Bereck [1896]*).

Védtelet marad az ország! Prédára maradt a haza. Kiürülnek a határórlaktnyak, magától szűnt meg, minden kényszer nélkül, a magyar–román határ. A térképen még állt a sokat szenvedett ország, de már „feladta”, odadobta magát az ellességes csizmatalpaknak. Jöhettek a prédalesők, a potyalesők, jöhettek, senki nem állta útjukat. S a rendelet, hogy így legyen – felülről jött. A fiatal magyar köztársaság közfelkiáltásra megválasztott elnökétől, gróf Károlyi Mihálytól, aki nem akart többé katonát látni. És Károlyi hadügyminiszterétől, Lindner Bélától, aki „kapott” Károlyi szavain (vagy súgott neki, hogy mit kell tennie, súgott az ostobának, a magyar történelmi osztály kiszemelt bárgyújának), s elrendelte a magyar hadsereg felosztatását. („Bérért vagy ingyen, mindenképpen gaz” – Vörösmarty.) A hadügyminisztere, a Hadak felelős embere hadtalanná, hadképtelenné tette az országot! Ímé, a földet, melyért annyi vér folyt az elmúlt évezredben, most ingyen, harc nélkül, fegyvertelenül begyalogló, felszeretlen csürheként birtokba lehetett venni. Bárkinek, akárkinek... Egy néhány román feljött, román katonák, nem is mertek bejöni a házak közé, a falu végén ültek egy darabig. Édesapám esküdt volt, ő lement, felhívta őket, hogy jöjjenek fel, ne üljenek ott az erdőn. Akkor bejöttek a faluba. Később jött egy egész csapat román katona. Puskával jöttek, bocskorba. Osztán itt kicsit kiművelődtek. Megcsinálták a csendőrörsöt, itthagyták nekünk. Mentek osztán tovább, megszállták Berecket is. Nem volt ott magyar katona már egy sem. Megerősítették a románok a csapataikat itt a határon. A mi határunkon! A mi földünkön! (*Fábián György, Ojtoz [1904]*).

Bejöttek Ojtozba még tizenennyolc novemberében, ahogy a magyar katonaság elvonult innen, minnyá. Kiadták az újságokba, plakátokon, hogy két egyénnél több nem mehet az úton! Csak kettő szabadott menjen. Huj, osztán botoztak, este kilenc után mán nem szabadott senki kimenjen a kapun. Kit megfogtak küjjel, huszonötöt vertek rea, huszonöt seggrevalót. Huszonötöt, olvasatlan. Még százat is kapott, ha eltévesztette, s újrakezdte. Ez így volt... Egyszer én is békerültem. Elbeszélgettük a kapu előtt az időt, s megyek haza. Mind magyar katonaruhákba magyar fegyverekkel voltak ott a katonák. Az őrmester magyar huszármentét vett magára... Az nem tudott magyarul, a másik kettő igen, azok erdélyi románok voltak. Rám szól egy: Hol volt? Mondom, beszélgettünk. Osztán bevitt az őrmester a szobába, jól pofon rittyentett, s azt mondja: Menj haza! Ezt ő is magyarul mondta (*Baricz János, Ojtoz [1900]*).

Én nem is tudom megmondani, hogy jöttek, átaljöttek. Nem volt katonaság, ki volt mindenünnen víve. Ahogy kitört a forradalom, szétszéledtek, ismét védelem nélkül hagyták a határokat (*Sütő Samu, Páva [1904]*).

Jött a barbarizmus teljes „készlettárával”, jött a Balkán, jött a „botozó” horda primitív módszereivel ide, erre a földre, erre a kiművelt, már régen, az Arany Bulla óta törvények irányította földre feltűnő, soha nem látott „törvényteleniségeivel”. És – mert az egyén mindig egy gépezet kényszerű része, a történelem taszította – egyszerű sokszor rosszat tenni nem akaró emberek sokaságaként. Lószeke- ren jöttek be, aztán énekeltek, kiabáltak: Le, magyarok, leee! Ha valaki valamit szólott, vitték az őrsre, s jól elverték. Többet megverték, kellett, hogy ügyeljen az

ember a szájára, mit beszél. Egy embert itt a faluban úgy megverték, hogy az abba halt bele (*Szávuly Mihály, Héderfája [1903]*).

Csak így szivárogva jöttek bé. Béjöttek, s nem igen akartak megütközni (*Boldisár Lajos, Kászonimpér [1901]*).

Nem is volt kivél! Úgy jöttek kersztül a hegyen. Akkor már nem volt verekedés, semmi. Ellenállás sem volt (*Ambrus István, Gyimesfelsőlök [1906]*).

Jöttek itt be az Úz völgyén lefele.. Amikor ide béjöttek, apámmal a szekeren jöttünk a községben, s két mankópálca a kezemben volt. Azt mondja a román katoná: Így is lehet járni a háborúban? Mondom, igen, s hát akinek még a darabját se lehet megkapni! (*Tamás Dénes, Kászonimpér [1901]*).

Bereckbe decemberben, karácsony előtt jöttek bé. Egy olyan jött elsőnek, aki innét szökött ki, s velük jött vissza, ide. Akik románok voltak itt, jórészt mind elszöktek. Nem volt őrség, túl mehetett, fittyet hányt ide. Itt jöttek le az úton... Jöhettek, mert nem állt az útjukba senki. Nem volt katonaság. Hanem nem tudtak vóna olyan könnyen béjöni... S tettek biza rosszat. Volt egy suszter, azt úgy megverték, hogy beléhalt (*Pénzes Dávid, Bereck [1896]*).

Nem volt itt katonaság, s ahogy akartak, úgy jöttek. Itt is mentek át, úgy hogy nem volt, aki egyáltalán szembeálljon velük. A nép csak meg vot csüggedve, hogy mi lesz ebből megint? (*Fülöp Félix, Csíkdánfalva [1901]*).

Nem volt semmi katonaság Brassóban sem. Tizenhatba, mikor a románok betörték, a honvédeket elmenekítették Mezőtúrra, a közöseket Prágába. Mikor 18-ban vége lett, kellett a várost őrizni, na. Volt köztünk egy szakaszvezető, velem egyidős, s voltak vagy haton Gelencéről. Állj be, mondták, s beálltam. Osztán éjjelenként ott kint jártunk, jártuk a várost körül, mentünk ellenőrizni a vendéglőbe, ide-oda. A honvédkaszárnyában voltunk. Egyszer jönnek! Az udvar tele volt. Tele volt az udvar katonával. Éppen akkor tettem le a kofferomat. Tele volt holmival. Megmotoztak, bicskát, mindent elvettek. Puskát, mindent. Jól seggberügódtak, s úgy jöttünk el, csak ami ruha rajtunk volt, avval (*Kicsid Rudolf, Gelence [1896]*).

S ha volt parányi ellenállás, „parancs ellenére” történt, hisz a préda, préda kellett hogy legyen. Szabad préda, melynek nincsen ára... Az átjárótól balfelől volt a brassai vasutasoknak a raktárik. Még most is megvan a kerek ablak, ahonnan három magyar katona, egy tizedes, egy közlegény s a másik nem tudom, hogy ki volt, lekaszálta az egész század gyalogost, amelyik a Közép utcán jött le ezerkilencszáztizennyolcban, amikor elfoglalták a várost... Az egész századból egy hadnagy maradt élve. A három magyar hősből egy helyszínen halott volt, egyet a bertalani templom háta mögött végeztek ki, a harmadik el tudott menekülni, hogy hová, erről nem tudok. Nevik nem tudom, hogy hol maradhatott meg... Ugyanabban az időben, épp tizenkilencben robbantották le a bolgárszegi románok az Árpád álló kőszobrát a Cenkről (*Lukács Ernő, Brassó [1926]*).

Békésen vonultak fel a mi vidékünkön. Azon a részön, ahol negyvennyolcban volt az az ütközet, ott megint csak volt egy összecsapás a magyar csapatok s a románok között, úgy hogy ott nagyon sok román katonát temettek el. Egyébként nem volt, aki ellenálljon (*Ferencz Árpád, Olasztelek [Erdővidék] [1910]*).

Olyan csapattal jöttek itt a hegyen keresztül, hogy rengeteg nagy csapattal. Azok osztán itt a templomnál lelágereztek, ne. Itt maradt volt egy csendőr, s az a templomnak a tornyából kezdte löni őket, s aztán elmenekült. S azt mondták a románok, hogy a civilek csinálták, s összesződték az emböröket, s kilencet itt meglőttek. Civileket. Férfi embereket. Neköm nem volt rokonságom, mert a túlsó hegyön laktam, de innót szedték össze az embörököt, met itt volt a lövés. S meg is lőttek kilencet. Eltemették a mocsárba. Egyet, Pétör Istvánt elvittek ki egészen, ahol a nagymezőbe megyünk, megkötték egy fához, kilencet belélőttek, s még akkor se akart meghalni. S úgy akkor osztán meghótt. A többit eltemették oda a pocsolyába, osztán mikor elmönte, kivöttek a hozzátartozóik, s eltemették rendösen... (*Dénes János, Varság [1904]*).

Akkor úgy is tűnhetett, csak egy kicsit zavarodott meg a történelem embersorsokkal csörgedező vize. Ez egy olyan nevezetes nap volt az én fiatal életemben is. Édesanyám akkor ment be Brassóba, menyasszonyruhát akart venni. S akkor jöttek be az első csapat románok. S minden üzlet be volt zárva. A helybeli románság mind ki volt vonulva, s mind virágcsokrokkal – természetesen – várták őket, a testvéreiket. S mikor este hazajöttek édesanyámék, ők mondták, hogy mi van ott. Románok lettünk, mert Bukarestből a vonat felvirágozva jött ki, s ott Brassóban mennyi nagy ünnepség volt! December elseje volt, tudom ezt a napot is! (*Csorja Ferencné Bagoly Ida, Papol, [1900]*).

Csendesen történt, minden összeütközés nélkül. Máról holnapra Romániában voltunk... Semmi ellenállás nélkül... Akkor már megtörtént a magyar hadsereg szétzilálódása. Egy nap bejöttek, s itt voltak. Tudomásul vettük a dolgot. Amúgy sem lett volna semmi ételme... A döntés megvolt, el kellett fogadni. Nagy táncmultság volt! Mi persze távol tartottuk magunkat. Egyébként békés úton ment az átadás, úgy hogy tovább folyt a tanítás, minden (*László Kálmán, Sepsiszentgyörgy [1900]*).

A nagyúton jöttek, ide nem is jöttek egyáltalán. Ditrót szállták meg. Ki volt adva a parancs, hogy senki ne merészeljen velük szembeszállni (*Török József, Orotva [1903]*).

Igen, a parancs az parancs volt. Nehogy hajuk szála görbüljön a bejövőknek! Nem voltak harcok, csak mentek keresztül itt a Hargitán. Itt is mentek, de hát észre sem lehetett venni, mikor mentek. Inkább a főutakon mentek. Iskolás voltam akkor. Bejött a plébános, hittan órát tartott, avval mentünk haza (*Mihály István, Nagyláfalva [1908]*).

És ott ácsolták – már az első pillanatokban – a kultúra keresztjét is. Legelőször a nagyiskolába mentek. Kidobták a könyvtáros szekrényt az udvarra, s meggyújtották. Mü mind a tornácba, met szembe volt az iskola, akartuk, hogy ne égjen az a sok könyv el... De több katona mind csak kereken körüljárt a könyvek körül, s nem engedték, hogy közel menjünk. Mikor ők elmentek, volt az iskola udvarán egy kút, abból vittük a vizet, s öntöttük a könyvtárat... De már olyan kevés könyvet lehetett megmenteni, s annak sem lehetett semmi hasznát venni (*Gyöne Árpádné Székely Sarolta, Bibarcfalva [1909]*).

És a nyelvnek, az édesanyánk nyelvének – mely immár ezután nemkívánatossá nyilvánítatik – a keresztjét is. Mentünk Vásárhelyre tojással, mivel mert szoktunk

járni Vásárhelyre. Mentünk át Szabadon – román község –, s hát beszélünk egymás között. Kiáltották: Ne beszéljenek magyarul, mert Nagyrománia van! Beértünk Vásárhelyre. Ott már láttam román katonákat. Jöttek Régen felől lóháton. Bocskorban jöttek. Feltekerve hosszan a lábszáruk. Nyereg nélküli lovon jöttek, szőre mentin ülték meg a lovat. A lakosság nem is tudta, hogy milyen állapot van. Csak azt tudta, hogy a magyar hadsereg letette a fegyvert (*Gálffy Domokos, Mezőkölpény [1905]*).

És az „új hatalom” láttatni akarta az arcát is. A román katonák azonnal kihirdették a faluban, hogy minden háznál román zászlót kell csinálni. De nem kaptunk anyagot. Az üzletek fel voltak törve, a nép elhordta az árut. Lepedőt kellett fessünk pirosra, sárgára s kékre, s úgy csinált mindenki zászlót, hogy kitűzze a kapura... Ahol nem volt zászló, ott döggették a kaput, s verték be az ablakokat (*Győne Árpádné Székely Sarolta, Bibarcfalva [1909]*).

Egyáltalán nem volt semmi ellenállás. Itt mentek keresztül a csapatok... Nem volt semmi... Csapó s Radnót között alakult ki egy kicsi front, ott összeütköztek. Akkor kerültek le, mentek Csúcsa felé, egészen a Tiszáig (*Kóródi János, Magyardelő [1898]*).

Itt Gyéresen a rakodónál ki kellett rakatni az ágyúikat. A katonaság az gyalog jött. Jöttek gyalog, egy-egy század. Trombitáltak: trom, trom, trom... Masíroztak bé Gyéresre, aztán mentek tovább. Nem volt senki, aki szembeálljon... (*Kőszegi Árpád, Székelykocsárd [1900]*).

Közben a helyi románság is részt akart kapni a hadi dicsőségből, főleg a lehetőségekből, szedett-vedett önkéntes csapatok szerveződtek, s ahol érték, fosztogattak, kegyetlenkedtek. Vagy csak a hangjukat hallatták. Ezek a voluntárok! („Önkéntesek”)! Nagyobb részük Olaszországban hadifogságban volt, s itt a faluban beléceppentek a posztállásba... Emlékszem, mentek egyszer nyugat felé, s az Erzsébet kertnél egy tábla volt, s rá volt írva: Erzsébet kert. Egy voluntár, aki jött, puskatussal leverte azt a táblát onnan, arról a cserefaoszlopról. Megijedtem. Mi lesz, hogyha még egy ilyen felírást sem hagynak. Zenebona volt... Voltak sokan, akik félni kezdtek... (*Grépály György, Halmágy [1907]*).

S ha oka sem volt, akkor is „láttatni kellett”, hogy „itt vagyunk!” Itt a szomszédunkban mindjárt meglóttek egy magyar nemzetőrt... Nem lehetett megtudni, hogy ki... (*Simon Sándor, Gödemesterháza [1900]*).

Leppend tiszta román falu, onnan jöttek ide... A magyar lobogót húzták a sárban, s rajta tapodtak. Igaz, hogy itt aztán a nép fellázadott, visszaverték őket (*Porkoláb István, Szászcsávás [1905]*).

Két testvér, egy hadnagy s egy főhadnagy fellázították a Nyárádméntét. Azok osztán fel ide, Parajdra, itt is volt tizennyolc csendőr, s lefogták. Én nem voltam akkor idehaza, dolgoztam... Na de nem jött senki, s a csendőrök osztán felszabadultak. Minket pedig esszeszedtek, essze vagy negyvenünket, esszekötöztek, fel szekerekre, s bé Udvarhelyré. Onnét Nagyszebenbe. Hadbírótság elé állítottak. Jöttek sokan az ügyünkben. Hát nem hibások ezek a népek! Nyolc hónapig voltunk oda, osztán kiszabadultunk. De pénzért! Sok pénzt kellett fizetnünk! (*Fülöp Albert, Parajd [1898]*).

S a „segédlet”, a „bátorítás” is – nehogy félreértés történjen – láttatta arcát. Franciaország, Anglia mind a magyar letörésre voltak. Itt is voltak francia katonák... Angol katonaság is volt. Onnat volt a főerő. Védtek Romániát, hogy a magyart elpusztíthassák (*Sütő Samu, Páva [1904]*).

A „hivatalos magyarázat”, ködösítés: a forradalom leverésére, a „rend helyreállítására” jönnek. Édesanyámék a francia hadsereget várták Brassóban, mint csendfenntartót... S kivonultak kínálmációval, kaláccsal, tésztaival, hogy na, fogadják a forradalom ellen felvonuló franciákat. Hát a francia hadsereg bocskorban jött, hosszú puskákkal és olyan öltözetben, mikor meglátták ők, mint lányok, visszafordultak be a kapuk alá, s nem kínáltak senkit. Hát a román hadsereg vonult be... Akkor is félrevezették őket... A bolgárszegiek biztosan jól fogadták a bevonulókat... (*Lukács József, Brassó [1924]*).

Nem olyan nagyon lehetett észrevenni, hogy történt valami. Csak hogy átváltozott lassan a törvény... (*Márton Sándorné Bitai Irén, Lécfalva [1897]*).

Hát nem volt semmi más változás, csak jöttek bé a kapu előtt... Aztán megkezdődött az élet úgy, rendesen... (*Kovács Albert, Kerelőszentpá, [1919]*).

Meg kellett alázza magát mindenki. Azt sem tudta az ember, hogy kitől tartson, kitől féljen! (*Keszeg György (firkó), Vámosgálfalva [1913]*).

A helyi népőrségeknek, falvaink megszokott rendfenntartóinak is – ahogy megjelentek a román megszállók – fokozatosan kicsúszott az a kis hatalom is, mellyel normális körülmények között rendelkeztek, a kezükből. Vagy átment a románság kezébe az is. Itt már szerveztek magyar népőrséget, s létrejött aztán a román népőrség is. Én voltam a parancsnoka. Mikor ezeket megcsináltuk, akkor kaptam a meghívást Gyulafehérvárra (*Jurebita Nicolae, Kovászna [1898]*).

Bartha Mózesnek, a postamesternek volt két fia, s elmentek ide Maroscsúcsra vadászni. S itt Gabudon – az egy román község – keresztül jöttek haza. Megtámadták, megszalasztották s agyonverték. Nem volt akkor rend Erdély földjén. Történhetett bárkivel bármi. Csak újesztendő után jöttek be a román csendőrök... Itt volt Landoron ez a Szász család, egyetlen magyar család volt ottan. Bükkösről ment négy-öt magyar fiú, nemzetőrként mentek, önkéntesként, s a landoriak nem merték bántani. Bántották volna, de a magyar fiúkkal nem mertek szembeállani! (*Bíró Ferenc, Bükkös [1898]*).

Az iskolában volt egy gyűlés, s ott volt egy Tulbure nevű, az illető tiszthelyettes volt az osztrák–magyar hadseregben, ő volt a megbízottja román részről az alakulatnak, a fejleményeknek, s ott volt az én nagybátyám is mint főhadnagy. Hiába, hogy ez volt a magasabb rangú, az megkérte: Legyen szíves a felszerelését tegye le az asztalra. S ez azt mondja: Fejet hajtok ennek a válságnak! Emlékszem jól, mert magyarul beszélt mind a kettő. Nagy napot élünk, nagy dologról van itt szó! – mondta, s letette a kardját, a puskáját. Kezet fogtak, s ennyi volt az átadás, a helybeli nemzetőrség átaladta a feladatát az itteni románságnak. S ezzel elkezdődött a falunkban a román fennhatóság... (*Gréppály György, Halmágy [1907]*).

S hogy ezt a fennhatóságot szentesítse a nép, Erdély román népének az akarat, ezért kellett megszervezni a gyulafehérvári nagygyűlést az akkor még magyar fenségu területen. Károlyi Mihály köztársasági kormányzata – mondhatni: demok-

ratikus módon, érvényesítve ezzel egyik irányban az önrendelkezés azóta is alig gyakorolt jogát – biztosította erre a lehetőséget. Semmit nem tett a nagygyűlés megakadályozására. És sajnos azért sem tett semmit, hogy a „másik fél”, a magyarság, s azon belül a székelység is kinyilváníthassa akaratát. Rendelkezhessék saját sorsa felől... Mániuek szervezték Fehérváron a nagygyűlést. Persze hát a magyarság tétlenül kellett hogy nézze, nem tehetett semmit ellene, a magyarországi hadügyminiszter azt mondta, ne lássunk katonát, mindenütt leszerelték a katonaságot (*Szabó Mihály, Gombás [1893]*).

Minden községbe, minden megyébe küldték a meghívást, hogy jöjjenek, mert egy nagy ülés lesz Gyulafehérváron, ami a románságnak nagy dolog! Akkor én és a bátyám, a püspök, hogy na, menjünk oda... Jöttek egész Erdélyből a papok. Elindultunk mint ma, odaértünk holnap. Zsúfolt volt minden, jöttek vonaton, jöttek szekerekkel a szegényebbek, és olyan hideg volt. Nem havazott sokat, csak keveset, de elég az hozzá, szekereken aludtak, szalmába, szénába, és sokan hoztak még fiatalokat, gyermekeket is (*Jurebita Nicolae, Kovászna, [1898]*).

Sok ember ment a vonatokkal! Egyszer egy személyvonat érkezett a kocsárdi állomásba, mind román papokkal volt tele. Mentek Fehérvárra, gyűlésbe. Aztán valahonnan odakerült két huszárkatona, azok megzavarták őket. Voltak, akik elbújtak az ülések mögött, mások szétugrottak, elfutottak mind bé Földvárra. Akkor osztán nem tudtunk többet semmit, hogy mi volt ott, mi történt ott (*Kőszegi Árpád, Székelykocsárd, [1900]*).

Előrelátó is volt az új hatalom. Hozzákapcsolni a románsághoz a görögkeleti vagy görögkatolikus hitű magyarokat... Nagypám – mivel hogy bíró volt ezerkilencszáztizennyolcban – édesapámmal részt vett Gyulafehérváron az egyesülésen. Meghívták, bár magyarok voltak, nem tudott senki románul, de a vallásuk görög katolikus volt. Székérrel mentek el... (*Molnár Gergely, Nyáradandrásfalva*).

Meghívták a románok, hogy az itt való magyarok közül is valaki menjen velük. Itt volt egy olyan ember, hogy katonaviselt ember volt, de hadnagyi rangban volt, Veress Adámnak hívták. Elküldtük abba a gyűlésbe, met hát itthon volt... Mindenünnöt küldtek oda embert. Ennek a nagy Kászonnak ő volt a megbízottja (*Tamás Dénes, Kászonimpér, [1895]*).

Mikor bementünk Elek bácsival, akkor már kezdődött. Teli volt, olyan teli volt az a tisztí étkezde, ahol a tiszték ettek, ott volt ez a gyűlés. Nagyon sokan voltak! Valahogy be tudtunk menni mi is, az ajtó nyitva volt, s osztán ott elmondta mindenki, hogy miért jöttünk. Mondta, azért jöttünk, hogy Erdélyt Magyarországtól Romániához csatoljuk, a Tiszától a Kárpátokig. De la Tisa pana la Nistru! A Tiszától a Dnyeszterig! Így volt ez. Hát tartott ez a gyűlés, met sokan voltak, s beszéltek a papok, a politikusok... Maniu is ott volt, mind ott voltak. Minden jogot megadnak a nemzetiségeknek, mondták... Mikor megtörtént ez, mentünk a Tiszánál, egy ezred volt, elmentünk a Tiszánál határt vonni. S én ott voltam. Csináltuk a határt (*Jurebita Nicolae, Kovászna, [1898]*).

Mesélték, reggel mindenki kapott egy darab pánkót, egy darab palacsintát lekárral... Nem valami jó szemmel nézték őket, mert nem tudtak egyáltalán romá-

nul. Nem is értettek meg semmit. Osztán el is jöttek... (Molnár Gergely, Nyárád-andrásfalva).

Amikor hazajött, itt leadta ez a Veress Ádám a gyűlést. Azt döntötték, hogy csináljanak egy új rendszert. De mit csináljanak, hogy itt kétfajta nép volt. A románok s a magyarok azt egyezték Gyulafehérváron, hogy ők közösen fenntartják Erdélyben a szavikot úgy, mint ahogy az apáink, dédapáink, ők is fent tartották, közös birtokaik voltak egymás mellett, azt birtokolják, egymást ne zavarják, becsületesen, mint ahogy apáink, dédapáink, egymás mellett éljünk. Ezt döntötték. Ezt hozta haza ez az ember! (Tamás Dénes, Kászonimpér, [1895]).

Hozta a szép szavakat, a szép ígéreteket. S ez akkor még természetesnek is tűnhetett. Talán azok is, akik ezeket kimondták, hitték, hogy így lesz. Hogy rávirradt Erdély földjére a „demokrácia”. Talán hitték. Talán...

November hetediketi koszorúzás, 1954